

**„VÉLEK MEGESMÉRKEDVÉN,
KÉNTELENEK VALÁNK LENGYELÜL IS GALAGYOLNI”
Nyelvi sokszínűség a Habsburg-tisztikarban
a 18–19. század fordulóján¹**

A soknemzetiségű, multikulturális államkonglomerátum, a Habsburg Monarchia egyik fő tartóoszlopa, létrejöttétől egészen összeomlásáig, a közös haderő volt. Ez a 18. század közepén, az akkor lezajlott széles körű uniformizálás jegyében egységes német vezényleti és szolgálati nyelvet kapott, amire elsősorban az irányítás és a vezénylés hatékonyságának javítása, illetve az adminisztráció megkönnyítése miatt volt szükség. A számos és rendkívül eltérő jellegű régióból kiegészített hadsereg így egy németül irányított, de gyakorlatilag nemzetek feletti jelleggel bíró szervezetté vált. Ez utóbbi különösen a tisztek esetében vált fokozatosan nyilvánvalóvá, amit az eredeti gyökereiktől végképp elszakadt, gyakran idegen eredetű úgynevezett katonacsaládok, katonadinasztiaik létrejötte is élesen példáz. A császári-királyi hadsereg egységes németnyelvűsége azonban a soknemzetiségű legénység és tisztikar következtében természetesen csak illúzió volt. Az állandó hadkiegészítő kerületekből kiállított csapattestek ugyanis etnikailag, nyelvileg sokfélék voltak, így ausztriai német, cseh, magyar, lengyel, horvát, szerb és román legénységgel rendelkező egyaránt megtalálható volt köztük. A csapattestek a kiállítási helyüknek megfelelően, etnikai-nyelvi szempontból többé-kevésbé körülhatárolhatóak voltak. A többnemzetiségű területekről kiegészített ezredekben belül azonban értelemszerűen több etnikum is jelen volt, és gyakran az előbb említetteken túl még egyéb, kisebb létszámú nemzetiségek, mint például a szlovákok vagy a rutének is képviseltették magukat. E sokszínűséget tovább fokozta, hogy a tisztikar kisebb-nagyobb része nem feltétlenül az adott alakulat nyelvi, illetve kulturális közegéből érkezett. Összetétele ráadásul egy-egy ezreden belül rendszerint jóval sokszínűbb volt, mint a legénységé. Ily módon kicsiben gyakran mintegy leképezte a monarchia etnikai összetettségét, sőt származása révén esetenként még az előbbi határain is túlmutatott. A császári-királyi haderő soraiban ugyanis angol, francia, ír, német, spanyol, sőt egyéb származású tisztek is gyakran előfordultak. Az alakulatok legénységi szinten megfigyelhető nyelvi diverzitása utóbb, a dualizmus idején, 1869-től hivatalosan is elismerésre

¹ Jelen tanulmány elkészítése az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján (száma: FK 137816) valósult meg.

került.² A kezdetben császári-királyinak, majd 1889-től immár császári és királyinak hívott közös hadsereg e jól ismert többnyelvűsége sem volt azonban olyan széles körű, mint azt néhányan tévesen gondolják.

A meghatározott három nyelvi szint közül ugyanis a vezényleti nyelv (*Kommandosprache*), amely gyakorlatilag a szabályzatban rögzített vezényszavak³ ismeretét és használatát jelentette, valamint a szolgálati érintkezés nyelve, az úgynevezett szolgálati nyelv (*Dienstsprache*) kizárólagosan a német volt. Az egyértelmű parancskiadás, illetve a megfelelő szolgálati kapcsolattartás ugyanis másként aligha lett volna biztosítható.⁴ Az intézményesített többnyelvűség a hadsereg működésképeségének fenntartása érdekében így mindössze az úgynevezett ezrednyelv (*Regimentssprache*) szintjén valósult meg. Egy adott alakulatban ugyanis ezrednyelvnek minősült az a nyelv, amelyet a legénység legalább 20 százaléka beszélt. A közös csapattestek nagyobb részének két ezrednyelve volt, de akadt olyan ezred is, amelyben négy, sőt egy csapattestnél egyenesen öt ezrednyelv volt használatos. Ennek megfelelően a közös hadsereg tisztjeitől megkövetelték, hogy csapattestük ezrednyelveit, amelyeket azonban kizárólag a legénységgel való személyes érintkezésben alkalmaztak, három éven belül tanulják meg. Ez természetesen csak abban az esetben volt kötelező, ha még nem ismerték ezeket, illetőleg ezek mindegyikét.⁵

Az intézményesített többnyelvűség előzményei a császári-királyi hadseregben a 18–19. század fordulóján

A 18. század második, illetve a 19. század első felében az említett nyelvi szintek, bár hivatalos megkülönböztetésre nem kerültek, a gyakorlatban már szintén megfigyelhetőek voltak. A dualizmus időszakához hasonlóan az egységes németnyelvűség ténylegesen ekkor is csupán az első két szinten valósult meg. Az egyes csapattestek, vagyis az ezredek és az önálló zászlóaljok szintjén ugyanis a legénység anyanyelve, illetve a többnemzetiségű alakulatok esetében anyanyelvei voltak meghatározóak. A későbbi dualista haderőben tehát csak a ténylegesen már hosszabb ideje fennálló

² Tamara Scheer: *Language Diversity and Loyalty in the Habsburg Army, 1868–1918*. Habilitációs dolgozat. (Kézirat). Universität Wien, 2020, 32.

³ Ezek száma a dualizmus idején kerek 80 volt, amelyeket valamennyi újoncnak meg kellett tanulnia. Lásd Tamara Scheer: *Die k. u. k. Regimentssprachen. Eine Institutionalisierung der Sprachenvielfalt in der Habsburgermonarchie in den Jahren 1867/8–1914*. In: *Sprache, Gesellschaft und Nation in Ostmitteleuropa. Institutionalisierung und Alltagspraxis*. Hg. v. Martina Niedhammer – Marek Nekula et al. Göttingen, 2014, 4.

⁴ Uo. 4–5.; Szabó József János: *Tisztképzés az Osztrák–Magyar Monarchiában*. In: *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története*. Szerk. Lengyel Ferenc – Szántó Mihály. Budapest, 1996, 71–72. A közös hadsereg mellett a vezényleti és a szolgálati nyelv az osztrák Landwehrnél is a német volt, a magyar királyi Honvédségnél ugyanakkor a magyar; kivéve a horvát honvédkerületet, ahol mind a vezényleti, mind a szolgálati nyelv a horvát volt.

⁵ Szabó: i. m. 72.

helyzetet intézményesítették a különböző ezrednyelvek hivatalos elismerésével. A valóságban ugyanis korántsem zajlott minden előírásosan még a hadseregben sem. Így például a magyar ezredeknél a mindennapi életben és a szolgálaton kívüli érintkezésben mindig is a magyar nyelvet használták. Sőt a szabály ellenére, főleg a harc hevében, a német helyett gyakran még a vezénylés is magyarul folyt, ezáltal próbálva a katonákat még jobban fellelkesíteni. Az osztrák örökösödési (1740–1748) és a hétéves háború (1756–1763) idején katonáink így magyarul éltették Mária Teréziát, az utolsó török elleni háborúban (1787–1791), majd a francia háborúkban (1792–1815) magyar vezényszóra indultak rohamra. Az istentiszteletet magyarul tartották nekik, zászlószentelés alkalmával az ezredparancsnok magyar nyelvű beszédet mondott előttük, továbbá a magyar ezredék zászlaira magyar nyelvű szalag került.⁶ Konkrét példát említve, az 1793. március 18-i neerwindeni csatában a Sztáray-gyalogosok ezredese, Gruber József magyarul, hangos „*Rajta!*” kiáltással vezényelte harcba és próbálta feltüzelni megfogyott számú és megfáradt katonáit.⁷

A tiszaszlári születésű, de Kolozsvárott felnövő Wass Pál (1797–1859) olvasmányos önéletírásában is találunk példát a magyar nyelvnek a szabályoktól eltérő használatára. Az 1813-tól 1837-ig az 51. gyalogezredben szolgáló, a hadapródságtól főhadnagyi rangig jutó, utóbb a szabadságharcban honvédszázadosává avanzáló Wass⁸ ugyanis a következőket írja 1814. végi galíciai állomásozásuk kapcsán: „*A kapitányom – az Úristen áldja meg – egy igen derék, jószívű ember volt [...]; s mivel, amint mondám, mi magyarok lévén együtt, a német nyelvnek békét hagyánk, s rapport⁹ s egyéb szolgálatbéli dolgok mind magyarul folytak közöttünk [...]*”.¹⁰

Az ilyen könnyítések abból a tényből is fakadtak, hogy a magyar ezredék legénysége legfeljebb a szolgálat ellátásához szükséges néhány tucat német szót és kifejezést ismert, sőt az írni-olvasni tudás hiányában, azokat is csak hallás után, gyakran elferdítve használta.¹¹ A magyar anyanyelvű katonák ugyanis a számukra idegen szavakat előszeretettel magyarosították, azt az alakjához leginkább hasonló magyar mintába öntötték vagy legalábbis a német kifejezést magyar képzővel látták el. Ezáltal ezek könnyebben megjegyezhetővé váltak a legénység egyszerű, tanulatlan tagjai számára.¹²

⁶ *Magyarország hadtörténete két kötetben. I. A honfoglalástól a kiegyezésig.* Főszerk. Liptai Ervin. Budapest, 1984, 427.

⁷ Réfi Attila: A császári-királyi huszárság az 1792–1793. évi hadjáratokban. In: *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves.* Szerk. Háda Béla – Ligeti Dávid Ádám – Majoros István et al. Budapest, 2010, 516–517.

⁸ Életére lásd Wass Pál: *Fegyver alatt. Naplójegyzetek.* Sajtó alá rend., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Csetri Elek. Bukarest, 1968, 5–17.

⁹ Szóbeli vagy írásos jelentéstétel.

¹⁰ Wass: i. m. 38.

¹¹ *Magyarország hadtörténete...* 427.

¹² Felszeghy Ediltrud: *A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon.* Budapest, 1938, 74.

E naiv, népies etimologizálás emlékét számos szó őrzi, illetve őrizte nyelvünkben, mint például a következők:

allárma (*Allarm*) – riadó;
 árestom (*Arrest*) – fogda;
 bagázsia (*Bagage*) – málha, poggyász;
 berukkol (*einrücken*) – bevonul;
 cakompakk/cakumpakk (*mit Sack und Pack*) – teljes felszereléssel;
 egzecíroz (*exerzieren*) – gyakorlatozik, gyakorlatoztat;
 gléda (*Glied*) – sor;
 kommandíroz (*kommandieren*) – vezényel;
 kommandó (*Kommando*) – parancs, különítmény;
 lóger (*Lager*) – tábor;
 mundér (*Montur*) – egyenruha;
 óbester (*Oberst/Oberster*) – ezredes;
 patróliroz/patroléroz (*patrouillieren*) – őrzátozik;
 rekruta (*Rekrut*) – újonc;
 sarzsi (*Charge*) – rang/rendfokozat;
 silbak (*Schildwacht*) – őrszem, őrség;
 simléder (*Schirmleder*) – szemernyő, szemellenző;
 suvick (*Schuhwichse*) – cipőkenőcs.¹³

Fentiek következtében a magyar legénységgel, a beléjük sulykolt vezényszavakat leszámítva, leginkább csak az anyanyelvükön lehetett érintkezni, és ez nyilván így volt a többi etnikum esetében is.¹⁴ Ily módon hiába volt a hadsereg egésze a különböző nyelveket beszélő legénységi állomány révén többnyelvű, az egyén szintjén a többnyelvűség igazán csak a tisztikart, illetve részben a szintén viszonylag iskolázott altiszti kart jellemezte, mivel ez utóbbiak is rendelkeztek legalább bizonyos fokú alapműveltséggel, a német nyelv ismeretével és az írni-olvasni tudás készségével.¹⁵ A fennálló nyelvi különbségeket tehát csak a legénységi állománynál lényegesen kisebb számú és a legtöbb esetben összehasonlíthatatlanul műveltebb tisztikar, illetve az altisztek nyelvi alkalmazkodása révén lehetett áthidalni.

Bár korszakunkban hivatalosan még nem állt fenn az a dualizmus idején jellemző kötelezettség, miszerint a tiszteknek el kellett sajátítaniuk az ezrednyelv(ek)et, az mintegy természetes szükségszerűség volt, hogy az adott alakulat zömét kitevő legénység nyelvét az ott szolgáló tiszték (altisztek) ismerjék. A gyakorlati igények

¹³ Ezekre és a hasonló kifejezésekre vonatkozóan lásd Meskó Ferenc: *Oskola Könyv, Obermallebern 1857*. Bev., jegyz., illusztr. Somogyi Győző. Vác, 2000, 64–75.; valamint Felszeghy: i. m. 75–81.

¹⁴ *Magyarország hadtörténete...* 427–428.

¹⁵ Réfi Attila: Mária Terézia és a tisztikar. Társadalmi mobilitás katonai szolgálat révén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2018. 3. sz. 630. Utóbbiak között is sok nemesi vagy polgári származású volt, így jó néhányan később tisztí rangra is jutottak.

és a saját érdekük ugyanis egyértelműen arra ösztönözték őket, hogy kisebb-nagyobb mértékben elsajátítsák a legénységet jellemző nyelvet vagy nyelveket. A megfelelő nyelvismeret hiányában feladatukat ugyanis nem láthatták el megfelelően. A tisztikar többségének esetében ráadásul nyilvánvalóan megvolt a belső késztetés és a természetes igény arra, hogy a legszükségesebb, legalapvetőbb szolgálati érintkezésen túl is kommunikálni tudjanak alárendeltjeikkel.

Iskolázottság és hozott nyelvtudás

Külön, e célból szervezett nyelvi képzés a tisztek számára ekkoriban természetesen nem létezett. Említést érdemel viszont, hogy a néhány, ekkor működő tisztképző intézményben rendszerint jelentős hangsúlyt fektettek a tisztjelöltek nyelvi oktatására is. Így széles körű nyelvi képzés folyt a legfontosabb ilyen intézményben, az 1752-től működő, 1769-től Mária Terézia nevét viselő bécsújhelyi Katonai Akadémián (*Theresianische Militär-Akademie*) is. Itt ugyanis a kezdeti időszakban a német mellett, még ha eltérő súllyal és óraszámmal is, de francia, latin, olasz és cseh nyelvet is oktattak.¹⁶ 1806 novemberétől viszont az ekkor hatályba lépett új tanterv nyomán a nyelvoktatás a német, latin, francia, lengyel és magyar nyelvekre terjedt ki, a cseh ugyanakkor kikerült a tanítandó nyelvek sorából.¹⁷ Végül 1837 végén felhagytak a latin nyelvi képzéssel is.¹⁸

Az 1718-ban felállított, 1755-ben pedig a hadmérnökképzés céljából kibővített és Gumpendorfbra¹⁹ helyezett, úgynevezett Mérnökiskolában, amelyet 1778-tól Mérnökakadémiának (*Ingenieur-[Genie-]Akademie*) neveztek, a német mellett latin és francia nyelvi oktatás folyt, majd 1785-től bevezették a cseh nyelvi képzést is. Az 1835. évi szervezeti szabályzat ugyanakkor már csak a német és a francia nyelv tanítását említi.²⁰

A nyelvi képzés kapcsán említést érdemel a 18. század közepe táján működő, kevésbé ismert katonai képzőintézmények egyike, az úgynevezett Nemesi Katonai Akadémia (*Adelige Militär-Akademie*) is. A Bécs Laimgrube nevű elővárosában²¹ fennállt intézményben folyt ugyanis a legszélesebb körű nyelvi oktatás, miután a növendékeknek a német mellett egyenesen öt idegen nyelvet kellett tanulniuk,

¹⁶ Johann Svoboda: *Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage*. I. Band. Wien, 1894, XLVI, LV.

¹⁷ Svoboda: i. m. LXXIII.

¹⁸ Uo. LXXVIII.

¹⁹ Alsó-Ausztria, Habsburg Monarchia; ma Bécs része.

²⁰ Friedrich Gatti: *Geschichte der k. und k. Technischen Militär-Akademie. Erster Theil: Geschichte der k. k. Ingenieur- und k. k. Genie-Akademie, 1717–1869*. Wien, 1901, 30., 141., 287., 524–525.; Réfi: *Mária Terézia...* 618.

²¹ Utóbb, 1850-től Bécs része.

még hozzá az angol, francia, olasz, magyar és cseh nyelveket. Az oktatás más területeire is kiterjedő magas követelményeknek köszönhetően ez az akadémia nem is vált igazán népszerűvé a katonai pályára vágyó ifjú nemesek körében.²²

Magyar szempontból végül feltétlenül szólnunk kell a részben szintén a tiszti utánpótlást szolgáló, 1760-ban felállított Magyar Királyi Nemesi Testőrségről is. Itt ugyanis a fiatal gárdisták az udvari szolgálat mellett átfogó oktatásban és kiképzésben is részesültek.²³ A német nyelv mellett kötelezően azonban csak a francia nyelvet kellett tanulniuk, amely a francia műveltségű bécsi udvarban nélkülözhetetlennek számított. Emellett magánszorgalomból további nyelveket is elsajátíthattak: a testőrök körében főként az olasz volt népszerű, köszönhetően a rendszerint magukkal hozott latin nyelvtudásnak, de elvétve akadt köztük angolul tanuló is.²⁴

A tisztikar egésze szempontjából azonban mindennek kevés gyakorlati jelentősége volt, miután a szervezett tisztképzés ekkoriban még nem tett szert nagy fontosságra.²⁵ A tisztikar ugyan Mária Terézia uralkodása alatt kezdett el professzionizálódni, de ez a folyamat majd csak a dualizmus idején teljesedett ki igazán.²⁶ Ezért ahhoz, hogy valaki tiszt lehessen, sokáig nem volt feltétel, hogy szervezett tisztképzésben vegyen részt. Jellemzően inkább a katonai szolgálat során, a gyakorlatban került sor a szükséges ismeretek és készségek elsajátítására. Ennek következtében a tisztképző intézményekből kikerültek aránya a császári-királyi hadsereg tisztjei között a 18–19. század fordulóján még elenyésző volt.²⁷

A tiszti utánpótlás fő forrását ekkor és még jó ideig alapvetően az úgynevezett önköltséges hadapródok, más néven magánhadapródok jelentették. Ők rendszerint iskolázott fiatalemberek voltak, akik katonai kiképzése az ezredekben történt.²⁸ Az előkelő és befolyásos családok ifjú tagjai ugyanakkor gyakran, akár min-

²² Gatti: i. m. 81. Rövid fennállást követően, 1769-ben meg is szüntették.

²³ Zachar József: *Katonai képzés a császári (-királyi) hadseregben 1648–1848*. In: *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története*. Szerk. Lengyel Ferenc – Szántó Mihály. Budapest, 1996, 44., 46–47.

²⁴ Hellebronth Kálmán: *A magyar testőrök névkönyve. 1760–1918*. Budapest, é. n. [1939], 47–48.

²⁵ Erre vonatkozóan lásd Réfi Attila: *A császári-királyi huszárság törzstisztikara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815)*. Budapest–Sárvár, 2014, 92.; továbbá Uő: *Mária Terézia...* 618.

²⁶ Lásd Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest, 1999, 28., 30.; valamint Josef Rechberger von Rechcron: *Das Bildungswesen im österreichischen Heere vom dreissigjährigen Kriege bis zur Gegenwart*. Beitrag zur Culturgeschichte Österreichs. *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, 1878, 30–33.

²⁷ Saját, a francia háborúk huszár törzstisztjeire vonatkozó kutatásaink alapján megállapítható, hogy például e korszak 282 huszár törzstisztje közül mindössze tizenketten kerültek ki a bécsújhelyi Katonai Akadémiáról, a Mérnökakadémiáról pedig csupán hét fő. Erre vonatkozóan lásd Réfi: *A császári-királyi huszárság törzstisztjei...* 91.

²⁸ Lásd *A magyar gyalogság*. Szerk. Doromy József – Reé László. Budapest, é. n., 72.; továbbá Réfi: *A császári-királyi huszárság törzstisztjei...* 91–93.

den katonai előképzettség nélkül is, egyből tisztí kinevezést nyertek.²⁹ Ekkoriban ezenfelül hivatalosan létezett még a tisztí rangok adásvétele is. Ily módon szintén megfelelő katonai tapasztalat nélkül tisztté válhatott az, aki ezt meg tudta fizetni. Végül jó néhányan közlegényi vagy altisztí sorból emelkedtek fel tisztí rangra, rátermettségüknek és vitézségüknek köszönhetően.³⁰ Effajta karrierre azonban a nemesi származásúak mellett döntően csak a városi, mezővárosi polgárságból, illetve más szabad jogállású társadalmi rétegekből származók számára nyílt lehetőség, miután jellemzően csak ők rendelkeztek a tisztí rang betöltéséhez szükséges iskolázottsággal. A korabeli állapotokra ugyanis némiképp következtetni enged, hogy Magyarországon, még 1854-ben is, az újoncok közel 90 százaléka analfabéta volt.³¹ Másrészt a rendi társadalom keretei sem tették igazán lehetővé az alsóbb néprétegekből, főként a jobbágságból származók illetén felemelkedését.³² Mindezek következtében a császári-királyi hadsereg tisztjei alapvetően, a szolgáltatukat megelőzően elsajátított, az otthoni környezetből magukkal hozott, valamint az iskolai képzés során szerzett nyelvismeretre támaszkodhattak. Utóbbi rendszerint egyáltalán nem volt csekély, köszönhetően a tisztek már említett, magasabb társadalmi háttérének köszönhetően.

A tisztek iskolázottságára vonatkozóan átfogó ismeretekkel sajnos nem rendelkezünk, ez további széles körű kutatásokat igényelne, ezért kénytelenek vagyunk néhány kiragadott példára támaszkodni. Így megemlíthetjük a francia háborúk huszárságának emblemikus alakjai közül a kőszegi születésű, köznemesi származású, de utóbb báróságot szerző Mecséry Dániel altábornagyot (1759–1823), aki először a nemes-csoói (ma: Nemescsó) protestáns iskolába járt, majd négy esztendeig a pozsonyi evangélikus gimnáziumot látogatta.³³

Az Erdőtarcsán született, vitézsége révén köznemesből ugyancsak bárói méltóságra emelkedő Meskó József altábornagy (1762–1815) Mecsérynél némileg vagyonosabb családból származott. Így eleinte otthon nevelőnő tanította az alapismeretekre, majd tízéves korában a soproni evangélikus gimnáziumba küldték. Egy esztendővel később azonban ő is a pozsonyi gimnáziumba került, ahol négy évig tanult. Ezt követően pedig a sárospataki református kollégiumban hallgatott filozófiát, teológiát és jogot.³⁴

²⁹ Alphons Freiherr von Wrede: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts.* I. Band. Wien, 1898, 89.

³⁰ Lásd Réfi: *A császári-királyi huszárság törzstisztí...* 91–92.

³¹ Lásd Hajdu: i. m. 17.

³² Lásd Réfi: *Mária Terézia...* 630.

³³ Bencze László: *Mecséry Dániel altábornagy, a Katonai Mária Terézia Rend lovagjának és parancsnoki keresztje tulajdonosának élete.* H. n. [Budapest], 1992, 6.

³⁴ Réfi Attila: *A Meskó-hadosztály az 1813. évi őszi hadjáratban, avagy egy dicső pályafutás balsikerű lezárása.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 2. sz. 446–447.

A közlegényi sorból felemelkedő, utóbb a legvitézebb huszárként elhíresült Simonyi József óbester³⁵ (1771–1832) Nagykállón egy mézáros fiaként született. A pályafutása révén, előbbiekhez hasonlatosan, köznemesből szintén báróvá lett „huszárfélisten” kezdetben a máriapócsi bazilita szerzeteseknél tanult, majd 1782 és 1785 között a debreceni piarista gimnáziumba járt. Némely korai életrajza említi ugyan, hogy ezt követően Nagykárolyban, majd a pesti piarista gimnáziumban is tanult, de utóbbi tanulmányai hiteles forrásokkal nem bizonyíthatók.³⁶

Simonyi majdani dandárparancsnoka, a Nagykunság egyik legjelentősebb nemesi családjából származó, Kisújszálláson született Illéssy Sándor (1768–1832), későbbi altábornagy szintén Debrecenben folytatta tanulmányait, a katolikus Simonyival ellentétben azonban jó reformátusként természetesen a nagy hírű Debreceni Református Kollégiumban.³⁷

Végül egy huszár altiszt papírra vetett néhány sorából is szemléletes képet kapunk a magyarországi származású tisztek, műveltebb altisztek iskolázottságának átlagos szintjéről. A francia háborúk idején a 8. számú huszárezred strázsamestereként szolgáló, a Vas vármegyei Kissomlyón nemesi családban született Hegedűs István (1776–1834) ugyanis terjedelmes verses önéletírásában³⁸ a következőket írja ifjúkori tanulmányairól, tökéletes példáját nyújtva a tipikus (dunántúli) nemesi műveltségnek:

„Tsak kevés ideig laktam oda haza, [...]
Látván a Szülőim, hogy a tanulásban
igyekezem nagyon, minden javaslásban, [...]
Az ezer és hétszáz nyolczvani kilentzben
írtak Júniusban húszon kilentzében,
Mikor Sopron várost megláttam fényében,
a szép deákságot követem rendiben.
Itt Deák³⁹ és német nyelvet tanulgattam
Gyermeki eszemmel tsak jól iparkodtam.”⁴⁰

³⁵ Ezredes.

³⁶ Nagy Géza: Vitézvári báró Simonyi József. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1911. 390.; Merényi-Metzger Gábor: *Simonyi óbester és a vitézvári báró Simonyi család története*. Doktori (PhD) értekezés (Kézirat). Debreceni Egyetem, 2010, 32–33.

³⁷ Életére lásd Illéssy Sándor: *Igen rövid, leg kisebb ditsekedés, vagy nagyobbitás nélkül való le írása Életének az alól irtnak*. Debrecen, 1826. (Kézirat – Az Illéssy-család tulajdonában) 1. Az önéletírás rendelkezésemre bocsátásáért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Illéssy Ádámnak.

³⁸ Hegedűs strázsamester életrajzi adataira vonatkozóan lásd Hegedűs István: *Múlató könyvetske* (II.). *Életünk*, 1982. 4. sz. 361.

³⁹ Latin.

⁴⁰ Hegedűs István *Múlató könyvetske*. (Verses önéletrajz a napóleoni háborúk korából). *Életünk*, 1982. 3. sz. 206.

A tisztikar iskolázottsága kapcsán összességében nyugodtan feltételezhetjük, hogy az elemi iskolát vagy az otthoni oktatást követően a kevésbé műveltek is elvégezték legalább az úgynevezett grammatikai iskolát, a gimnázium első három, 1806-tól első négy osztályát, amelyekben a latin nyelvtan elsajátítására helyezték a legfőbb hangsúlyt.⁴¹ Ugyanakkor, mint az előző példából is láttuk, jó néhányan ennél magasabb szintű tanulmányokat is folytattak.

A Magyar Királyságban a törvényhozás, igazságszolgáltatás és közigazgatás nyelvének a latin számított, amely a nemesség számára ily módon gyakorlatilag nélkülözhetetlen volt. Ezért a magyarországi származású tisztek szinte mindegyike kellően jártas volt e nyelvben.⁴² A katonai pályára készülők emellett jellemzően a német nyelvet is elsajátították. A magyarországi tisztek esetében ráadásul sokan a számos, nemzetiségek lakta vagy vegyes lakosságú területek valamelyikéről származtak. Így már a szülőföldjükön magukkal hozták több nyelv ismeretét. A felvidéki nemesek jelentős része beszélt például tót jobbágyai nyelvét, a szlovákokat is. A főnemesség soraiból származók nyelvismerete pedig hagyományosan széles körű volt, így a német és a latin mellett, jellemzően kiterjedt még legalább a francia nyelvre.

Belső motiváció és szolgálati szükség – a tisztek nyelvtanulásának okai és formái

A katonai, illetve tiszti pályát választó, iskolázott ifjacról szólva mindenképpen ki kell emelnünk azt is, hogy jó részüket bizonyosan nemcsak a puszta katonáskodás, a fegyverforgatás, a harc vonzotta, hanem az, hogy ennek révén egyúttal világot láthatnak, illetve az eredményes szolgálat által komoly karriert is befuthatnak. Utóbbiakra a 18. század dinasztikus háborúi, majd a franciák elleni elhúzódozó háborúskodás során bőven adódott is lehetőség. Ezt részben kifejezik a már említett Meskó József önéletírásának alábbi sorai is: *„Időközben az ezred parancsot kapott, hogy a hollandokkal a Schelde miatt kitörni készülő háború következtében Németalföldre masírozzon.⁴³ [...] Az utazás tél közepén volt rendkívül sok havon át. [...] Mily szép emlékek, oly sok különféle táj egy fiatalember számára. Németalföldön így kiváltképp azon voltam, hogy élményeket gyűjtsék. Beutaztam ezért a legjelesebb városokat, mint Brüsszelt, Tournai-t, Courtrai-t, Gentet, Brúge-t,⁴⁴*

⁴¹ Lásd *Pedagógiai Lexikon*. II. kötet. Főszerk. Nagy Sándor. Budapest, 1977, 27.

⁴² Vö. Hellebronth: i. m. 34.

⁴³ 1784-ben a Habsburg Monarchia és a Németalföldi Egyesült Tartományok, vagyis Hollandia között, II. József hadüzenete révén, beállt a hadiállapot. Ez volt az úgynevezett Schelde-konfliktus, amelynek során azonban végül nem került sor tényleges összecsapásokra a hollandokkal. A császári-királyi hadvezetés ugyanis megelégedett egy nagyobb szabású erődemonstrációval, azzal, hogy felvonultatta csapatait a holland határra. 1785. november 8-án a fontainebleau-i békével így harc nélkül zárult le az ellenségeskedés, amelyet „üstháborúnak” is neveztek. A háború egyetlen „áldozata” ugyanis egy császári-királyi hadihajó fedélzetén lévő leveles üst volt, amelyet egy holland lövedék eltalált.

*Ostendét, ahol láttam a kikötőt és kihajóztam a tengerre, aztán Anversen⁴⁵ és Leuvenen keresztül tértem vissza.*⁴⁶

E katonatisztek többségükben korántsem voltak tehát üresfejű, igénytelen, csupán az öldöklésben örömeiket lelő ösztönlények. Továbbá összehasonlíthatatlanul szélesebb látókörrel rendelkeztek és lényegesen ambiciózusabbak voltak, mint példának okáért a kis- és középnemesség azon tagjai, akik előszeretettel tespedtek a falujukban, megelégedve a vidéki élet póriás szórakozásaival. Náluk ugyanis jóval többet akartak az élettől. Ez a törekvésük pedig, mint látni fogjuk, gyakran ahhoz is hozzájárult, hogy újabb nyelveket tanuljanak meg.

A tiszteknek pályafutásuk során már a 18–19. század fordulóján is sokszor több, eltérő nyelvi, etnikai és kulturális közeget jelentő csapattestnél kellett szolgálatot teljesíteniük. Gyakori volt az olyan eset is, amikor tartósan idegen nyelvi környezetben állomásoztak. Ilyenkor kénytelenek voltak alkalmazkodni az adott viszonyokhoz. A katonai szolgálat alatt tehát időnként rákényszerültek a már ismertek mellett további nyelvek elsajátítására is.

Szervezett képzés hiányában, hivatalos katonai dokumentumok értelemszerűen nem állnak rendelkezésre a tisztek nyelvtanulásával kapcsolatban, de néhány életrajz, illetve személyes jellegű forrás révén némi képet kaphatunk erre vonatkozólag is. A későbbi altábornagy és neves hadvezér, báró Friedrich von Bianchi (1768–1855) életrajzírója például a következőket jegyezte fel hőse magyartanulásáról, amelybe az a magyarországi hadkiegészítésű 48. gyalogezred élére történő kinevezése után, 1801-ben kezdett bele:⁴⁷ „Nagy igyekezettel adta át magát a magyar nyelv tanulásának. Tanára az ezredlelkész volt. Olykor három teljes órát beszélt, illetve pontosabban három órára is elnyújtott egy-egy oktatási alkalmat, melynek során oktatójának valamennyi hibát azonnal javítania kellett.”⁴⁸ Az altábornagy maga ezzel kapcsolatosan a következőképp vélekedett: „Egyedül csak gyakorlás által lehet megtanulni egy nyelvet. Ha az ember nem tudja megértetni magát, csak félig tudja ellátni katonai szolgálatát. Ez olyan szükség, melynek hiányát az ember minden pillanatban fájdalmasan érzi.”⁴⁹ Bianchi kapcsán érdemes azt is megjegyezni, hogy

⁴⁴ Németül helyesen Brügge, ma: Brugge.

⁴⁵ Antwerpen francia megnevezése.

⁴⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Kurze Darstellung der Lebensgeschichte des Generalen Baron Mesko geschrieben bloß für die Nachkommenschaft seiner eigenen Familie, Quart. Germ. 1294. 9–10. Az eredetileg német nyelvű szövegrészt saját fordításunkban közöljük.

⁴⁷ Lásd [Friedrich Jakob Heller von Hellwald]: *Friedrich Freiherr von Bianchi, Duca di Casalanza, k. k. österreichischer Feldmarschalllieutenant*. Wien, 1857, 173.; továbbá a 48. számú gyalogezredre és Bianchi ezredparancsnoki kinevezésének időpontjára lásd Wrede: *Geschichte der...* I. Band. 453.

⁴⁸ Heller: *Friedrich Freiherr...* 175. Az eredetileg német nyelvű szöveget saját fordításunkban közöljük.

⁴⁹ Idézet: Uo. 175. Az eredetileg német nyelvű szöveget saját fordításunkban közöljük.

bár tökéletesen sohasem sajátította el a magyar nyelvet, de a feljegyzések szerint élete végéig szívesen használta.⁵⁰

Természetesen más ezredparancsnokok is igyekeztek megtanulni ezredük nyelvét, így báró Karl von Enzenberg (1725–1810), későbbi altábornagy is elsajátította a román nyelvet a 2. oláh határőr-gyalogezred parancsnokaként. Közel másfél évtizedes, 1764 és 1777 közötti ezredparancsnoksága révén a nyelvük mellett egyúttal megismerte a románok szokásait, erkölcsseit is. Többek között ennek is köszönhető, hogy 1778-ban a pár évvel korábban megszerzett Bukovina katonai kormányzójává nevezték ki.⁵¹

Az ifjú korában katonaként szolgáló „legnagyobb magyar”, gróf Széchenyi István naplójában szintén találni a tisztek nyelvtanulására utaló megjegyzést. 1824. január 5-i dátummal ugyanis a következőket írta: „*Lato Wrbna et Co*⁵² magyarul tanul, hogy bizonyítsa: tisztnek egyáltalán nem kell magyar – így mondja Esterh[ázy] Vince.”⁵³ Széchenyi rosszalló megjegyzése nyilván abból fakadt, hogy az említett tisztársát, gróf Ladislaus Wrbnát (1795–1849) vajmi kevésbé kedvelte. A hozzá hasonlóan ekkor egy magyar huszárezredben szolgáló, előkelő cseh arisztokrata ugyanis fiatalabb kora ellenére rangban hamar megelőzte őt. A magyar tisztek körében egyébként nem volt ritka az ilyen jellegű féltékenység az idegen származásúakkal szemben, akik véleményük szerint háttérbe szorították a magyarokat saját ezredeikben.

Mindenesetre Wrbna, aki később a 9. számú huszárezred parancsnoka lett, Bianchihoz hasonlóan szintén tisztességesen elsajátította legénysége anyanyelvét.⁵⁴ Ezt az ezred történetében feljegyzett alábbi eset is jól példázza. 1833-ban I. Ferenc a 9. huszárezred tulajdonosává I. Miklós orosz cárt nevezte ki. Az ünnepélyes ezredtulajdonosi beiktatás alkalmával, 1833. szeptember 19-én a huszárok, Wrbnával az élükön, különböző gyakorlatokat mutattak be a cárnak, aki ezért „*leg-hízelgőbb dicséretét és legteljesebb megalégedését fejezte ki*”. Wrbna erre engedélyt kért, hogy ezt nyomban közölhesse az ezreddel, a cár azonban ezt saját maga kívánta megtenni. Így felszólította Wrbnát, hogy mondja előtte a szavakat magyarul, ő pedig ezeket majd hangosan elismétli. A cár tehát tudta, hogy az ezred legénysége csak magyarul ért, ugyanakkor biztos volt abban, hogy a cseh származású ezredparancsnok beszél ezen a nyelven.⁵⁵

⁵⁰ Uo. 175.

⁵¹ Lásd *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Bukovina*. Budapest, 1899, 124.; továbbá Wrede: *Geschichte der...* I. Band. 466.

⁵² És társa.

⁵³ Széchenyi István: *Napló*. Vál., szerk., a fordítást ellenőrizte és az utószót írta Oltványi Ambrus. Budapest, 2002, 272.

⁵⁴ Utóbb pedig egészen az altábornagyságig jutott.

⁵⁵ *Geschichte des K. u. K. Husaren-Regimentes Graf Nádasdy Nr. 9*. Sopron, 1903, 222.; *Magyarország hadtörténete...* 428.

A sajátjuktól eltérő etnikumú alakulatok mellett az idegen nyelvi környezetet jelentő állomáshelyek is sok tisztet gyakran nyelvi adaptációra készítettek. Az intelligensebb, intenzívebb társasági életre nyitottabb katonákban ugyanis nyilvánvalóan volt egy belső igény arra, hogy azon a helyen, ahol tartósan szolgálatot teljesítenek, tudjanak megfelelően kommunikálni és egyúttal kapcsolatokat építeni. Ennek következtében gyakran és szívesen tanultak nyelveket, amire természetesen főként a hosszabb békeidőszakok során nyílt lehetőségük, amikor elegendő szabadidővel rendelkeztek. Wass Pál visszaemlékezéseiből is érzékletesen kitűnik, milyen fontosnak tartotta a széles körű nyelvismeretet. Ezrede itáliai állomásozásának idejéről (1815–1822) szólva ugyanis Siena városának bemutatására rátérve a következőket írja: *„Lakosai frissek, egészségesek, s kivált fejezéni gyönyörű szépek, barátságosak, nyájasok s örvendenek, ha idegenekkel megtudják magokat értetni, s kivált, ha az idegen az ő nyelveket érti, aztat mindenütt nagyon jó szívvel fogadják.”*⁵⁶ Az ifjú altiszt, majd 1821-től tiszt, előbbi kijelentésének szellemében, maga is meglehetősen poliglott volt. Az 1824. évi minősítésében ugyanis német, magyar, latin, olasz és némi román nyelvtudás került feltüntetésre.⁵⁷ Azt, hogy az olasz nyelvet már korábban ismerte vagy csupán ezrede több mint hétéves itáliai tartózkodása során sajátította el, nem tudjuk. Ugyanakkor, ha beszélt is már ezt a nyelvet, tudása további elmélyítéséhez nyilvánvalóan kellően hozzájárultak az Itália földjén töltött hosszú esztendőik.

Wass széles nyelvi műveltségét mindenesetre már jóval korábban megalapozta, miután egyrészt gyermekkorának helyszíne, Kolozsvár is többnyelvű volt, másrészt tanulmányait is itt, Erdély egyik legpatinásabb oktatási intézményében, a református kollégiumban folytatta. A katonai pályára készülvén ezt követően pedig még a nagyszombati katonai iskolát is elvégezte.⁵⁸ Így a magyar, a német és a latin mellett, vélhetően a későbbi minősítésében szereplő „némi” román nyelvtudás is már gyermek- vagy ifjúkorában a birtokába került. Katonai szolgálatát ily módon megfelelő nyelvi alappal felvértezve kezdhette meg, ami az ő esetében is nyilvánvalóan megkönnyítette további nyelvek tanulását. Wass kellőképpen nyitott volt az idegen kultúrák és nyelvek iránt, így aligha meglepő, hogy arra is volt kedve és energiája, hogy itáliai tartózkodása idején ne csupán az olasz nyelv gyakorlásában mélyedjen el, hanem nekikezdjen a kor legfontosabb és legdivatosabb nyelve, a francia elsajátításának is. Franciatanulásával és a nyelv iránti őszinte lelkesedésével kapcsolatosan a következőket tudjuk meg önéletírásából, annak kapcsán, hogy 1822-ben a napfényes Itáliából visszavezényelték Erdélybe, ami meglehetősen lehangolta: *„[...] más okai is valának az én szomorúságomnak, s főbb az, hogy [...] kedves Carmel-*

⁵⁶ Wass: i. m. 92.

⁵⁷ Lásd az 51. gyalogezred 1824. évi minősítési jegyzékét. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Personalunterlagen (a továbbiakban: ÖStA KA Pers), Conduitelisten (a továbbiakban: CL) 131. Infanterieregiment Nr. 51 (1823–1849). Számozatlan.

⁵⁸ Wass: i. m. 6–7.

lámtól kelle végképpen megválni, más pedig az, hogy egy Antonio Raddi nevezetű derék francia nyelvtanítómesteremet kelle odahagynom, kitől, noha még csak három holdnapja⁵⁹ hogy tanulék, s mégis már sokra megyék. Hát még idővel mennyit nem tanulhattam volna attól, oly kimondhatatlan nagy kedvem lévén a francia nyelv tanulásához.”⁶⁰

A nyelvtanulás azonban nem kizárólag a fiatalabb katonákra volt jellemző, találni éltebb vállalkozókat is. A világtörténelem egyik leghosszabb ideig szolgáló katonájáról, az „örök huszárról”, vagyis Skultéty Lászlóról, a 8. számú Kienmayer-huszárezred zászlótartójáról például az ezred káplánja, Sztaroczek Mihály, későbbi diószegi plébános feljegyzéseiből a következőket tudjuk meg. 1815-ben, amikor Napóleon végleges legyőzését követően ezrede megszálló feladatokat látott el és hét hónapig Besançonban állomásozott, az agg huszár, kihasználva a lehetőséget, mintegy a *lifelong learning* dicséretes, korai megnyilvánulásaként franciául tanult – 77 évesen!⁶¹ Ennek kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy természetesen Skultéty is, noha csak altiszt volt,⁶² több nyelven beszélt, így egyaránt tudott magyarul, németül, és mitután Trencsén vármegyéből származott, szlovákul is, valamint elég jól elboldogult latinul is.⁶³

Minden bizonnyal általánosabb jelenségről beszélhetünk a tisztek aktív szolgálattalatti nyelvtanulásának kapcsán, nem csupán egyedi esetekről. Egyebek mellett erre enged következtetni a 12. huszárezred történetében található leírás is. E szerint ugyanis az 1809. évi V. koalíciós háborút követően Kecskemét központú állomáshelyére vezényelt 12. számú Nádor-huszárezred 1810-ben, a tél beköszöntével, úgynevezett hadiiskolát (*Kriegsschule*) állított fel. Ennek keretében a tisztek különféle előadásokat tartottak, valamint francia nyelv oktatásában is részesültek.⁶⁴ Ez alapján úgy tűnik, hogy az önszorgalomból történő, egyéni nyelvtanulás mellett előfordulhatott, hogy egy-egy alakulat szervezésében saját tisztikarának nyelvi képzésére is sor került. Hasonló esetekre vonatkozó adatokat azonban egyelőre nem találtunk. A nyelvek elsajátításának, illetve a meglévő nyelvismeret elmélyítésének léteztek ugyanakkor kötetlenebb és kellemesebb formái is, mint csupán tanárok révén, illetve könyvekből tanulni. Egyrészt az idegen nyelvi környezetet jelentő alakulatban vagy állomáshelyen a mindennapi érintkezés, másrészt a társas interakci-

⁵⁹ A hónap régies megnevezése.

⁶⁰ Wass: i. m. 143.

⁶¹ Oskar Giesl von Gieslingen: *Estandartenträger Ladislaus Skultéty. Einundachtzig Jahre im kaiserl. und königl. österr.-ung. Militärdienst. Biographische Skizze des ältesten Soldaten der Welt.* Holleschau, 1908, 9.

⁶² Skultéty hűen ragaszkodott ugyanis jól megszokott zászlótartói beosztásához, így 1825-ben I. Ferenc tiszti előléptetési ajánlatát is tisztelettel ugyan, de elhárította magától. Lásd Giesl: i. m. 8.

⁶³ Uo. 8.

⁶⁴ Gustav Ritter Amon von Treuenfest: *Geschichte des k. k. 12. Huszaren-Regiments. 1800–1850 Palatina; 1850–1875 Graf Haller; 1875 von Fratricsevics.* Wien, 1876, 65.

ók is rendszerint jó lehetőséget nyújtottak az adott nyelv elsajátítására, illetve gyakorlására. Miután a tisztek, döntően életerős férfiak voltak aligha meglepő, hogy az idegen állomáshelyeken kialakított személyes kapcsolataik között a helyi hölgyekkel kötött ismeretségek gyakorta meghatározóak voltak. Utóbbiak iránti vonzódásuk, illetve a ténylegesen is létrejött szerelmi viszonyaik pedig, úgy tűnik, különösképp motiválták őket az esetleges nyelvi korlátok felszámolására és a helyi nyelv elsajátítására.

Wass Pál egyik korábban idézett leírásából is felettébb kitűnt, hogy Siena városának szemrevaló „*fejérnépi*”, illetőleg a velük való kapcsolatteremtés lehetősége jelentős ösztönző erővel bírtak számára, de nem volt ez másként ezrede korábbi, 1814–1815. évi galíciai állomásozása során sem. Ekkor ugyanis a szép lengyel asszonyok és lányok voltak rá hasonlóan intenzív hatással, amint az a következő leírásból is jól látszik: „*Itten Dolinában*⁶⁵ *császári-királyi camaralis sőtiszttség*⁶⁶ *lévén [...] különbrangú tisztviselők s hivatalbéliek, urak is voltak, s néhány lengyel nemesek is valának. Kik között igen szép úri asszonyok s kisasszonyok, de az utolsó*⁶⁷ *közül kevesen, akik németül tudtak, tehát magunk is lassanként vélek megismerkedvén, kéntelenek valánk lengyelül is galagyolni.*⁶⁸ *Én magam meglehetősen tudtam utoljára*⁶⁹ *lengyelül, mivel a parasztokkal sok bajam volt a katonai kvártélyok*⁷⁰ *iránt, s egy Máriska nevű igen szép lengyel parasztleányka esmerősném is vala, akitől tanultam.*”⁷¹ Jól látható tehát, hogy Wass Pál esetében a lengyel nyelv elsajátítására való készletében, majd annak gyakorlati megvalósításában jelentős szerepet játszottak a vonzó galíciai nők.

A nyelvtanulás illetően kellemes módjára Hegedűs István korábban szintén idézett önéletrírásában is találunk példát, mégpedig a franciák elleni II. koalíciós háború (1799–1801) alatti itáliai állomásozása kapcsán:

„*A Sós-tenger szélén már mi ekkor voltunk,
GENUA hegyein előbbre nyomultunk.
Quartélyra szállottunk, nyugodalmas helyre,
Nem volt hát szükségünk többet a lógerre.*⁷²

⁶⁵ Ma: Dolyna, Ukrajna.

⁶⁶ Kamarai (kincstári) sóhivatal.

⁶⁷ Értsd: utóbbiak.

⁶⁸ Gagyogni.

⁶⁹ Utóbb, egy bizonyos idő után.

⁷⁰ Kvártély, szállás.

⁷¹ Wass: i. m. 38.

⁷² (Katonai) tábor.

„Vélek megismerkedvén, kéntelenek valánk lengyelül is galagolyni”

Nagyon hasznát vettem itt a mulatásnak,⁷³
Adtam magam olasz nyelv tanulásának.
Kedvem hogy hozzá volt, hamar megtanultam,
Szerelmes nótákat ékesen danoltam.
Az Olasz módiban magamat szoktattam, [...]
a Loisa mindég magához szorított.
Igy volt egynéhány nap, míg meg esmérkedtünk,
egymásnak szüntelen tsókkal kedveskedtünk.
Írni és olvasni olaszul tanított,
A szerelemre is az alatt tsábított.”⁷⁴

Látható, hogy a derék huszár kezdetben hagyományos módon tanulta az olaszt, utóbb azonban hathatósabban is elmélyítette nyelvismeretét, Loisa nevű hölgyismerőse lelkes közreműködése révén. Bátran kijelenthetjük tehát, hogy a *Cherchez la femme* igazsága gyakran még a tisztek és altisztek nyelvtanulása esetében is megfigyelhető.

Nyelvi felejtés és németnyelvűvé válás a katonai szolgálat nyomán

A császári-királyi tisztek nyelvismerete kapcsán feltétlenül meg kell jegyeznünk azt is, hogy esetükben az újabb nyelvek elsajátítása mellett gyakran észlelhető egy másik, az előbbivel ellentétes folyamat is. Sűrűn előfordult ugyanis, hogy megfelelő gyakorlási lehetőség híján egyes nyelvek tudása megkopott, akár még az anyanyelvé is. Természetes folyamat, hogy a használat szükségességétől és gyakoriságától függően egyes nyelvek tudásának szintje alkalmasint csökken, míg más nyelveké növekszik. Ezzel kapcsolatos tapasztalatokra Wass Pál is szert tett, amit önéletrása bevezetőjében, amelyet mindenesetre magyarul írt, meg is említett: „[...] mivel gyenge fiatal koromban katonává lettem, s azután mind csak a német nyelvet kellett gyakorolnom, [...] de ez a fátum⁷⁵ nemcsak engemet ért, ti. hogy anyai nyelvemben meggyengültem vagyis hogy abban hátra maradtam, hanem több más magyar bajtársaimat is; sőt oly nagy grádusban,⁷⁶ hogy beszédje közben mindjárt-mindjárt németre fordult a nyelve, sőt ha valamelyik hazafi⁷⁷ barátjától levelet vett, németül felelt, mert magyarul talán nem is lett volna capax.⁷⁸ Nékem magamnak is vagynak

⁷³ Értsd: az itt tartózkodásnak, időtöltésnek.

⁷⁴ Hegedüs: *Múlató könyvetske...* 227–228.

⁷⁵ Sors, végzet.

⁷⁶ Fokban.

⁷⁷ Hazai, magyar.

⁷⁸ Képes.

több afféle magyar barátainak magyarul írott leveleimre német válasza a kezem között.”⁷⁹

Az, hogy anyanyelvüket kisebb-nagyobb mértékben elfelejtették, meglehetősen jellemző volt tehát a császári-királyi hadseregben szolgáló magyarokra, főleg azokra, akik fiatal korukban kerültek tartósan idegen környezetbe. Ez alól még a magyar szabadságharc későbbi fővezére, a 14 éves korában, 1832-ben, a tullni utászkarri iskolába kerülő Görgey Artúr sem képezett kivételt.⁸⁰ A majdani honvédtábornok ugyanis az osztrák kisvárosban folytatott tanulmányait követően is huza-mosabb ideig német nyelvi környezetben tartózkodott, így elszokott a magyar nyelv használatától. Jellemző módon testvéreivel is németül levelezett.⁸¹ Anyanyelvének gyakorlásához csak 1842-ben volt módja újból visszatérni, amikor a színmagyar legénységű Nádor-huszárezredbe került. Ezzel kapcsolatos kezdeti nehézségeiről így írt bátyjának, Guidónak: „Kénytelen vagyok egész nap magyarul beszélni, mert németül meg nem ért itt senki. Azon rövid idő alatt, mióta az ezrednél szolgálok, ha nem is tettem még nagy haladást a magyar beszédben, de oly vakmerőségre tettem szert, mely akárkinek is becsületére válnék. Hanyathomlok bele rohannok a legnehezebb szöfűzésekbe és miután egy ideig bizonyos tompa moraj torkomból üti meg egyik jó kún közlegényem füle dobját, ez a derék fiú biztosan azt feleli rá: «Értem» és én ezzel aztán meg vagyok elégedve, de érteni — magam sem értettem, amit neki mondtam.”⁸²

Említhetünk azonban más, még meglepőbb példát is. A sajátos viszonyokra jellemző, hogy – *horribile dictu* – még a magyar nyelvújítás vezéralakjának, Kazinczy Ferencnek a fia, Lajos, a későbbi honvédezredes, aki 1835-től ugyancsak az utászkarri iskola tanulója volt, szintén németül kezdte el írni a leveleit, már a Tullnban töltött egy-két év után, még édesanyjának is.⁸³ Német nyelven vetette papírra visszaemlékezéseit a már említett két legendás huszár, az egyaránt altábornagyságig jutó Mecséry Dániel és Meskó József is. Tábornoki előléptetésükkor ugyanis csapattiszti szolgálatuk lezárult, ezzel együtt addigi, nemzeti jellegű huszárezredükből a gyakorlatilag nemzetek feletti, egyöntetűen német nyelvű tábornoki karba kerültek át, ami az ő további nyelvhasználatukra is döntő hatással volt. Végül egy jól ismert példát említve: 1814 júliusában németül kezdte el vezetni naplóját a Széchenyi István nevű ulánuskapitány⁸⁴ is, és feljegyzései nyelvén a „legnagyobb magyarrá” válva sem változtatott. A német nyelv dominanciája tehát egyértelmű

⁷⁹ Wass: i. m. 30.

⁸⁰ Lásd Hermann Róbert: Görgey Artúr és a Nádor-huszárezred 1843–1849. *Zounuk*, 28. Szolnok, 2014. 41.

⁸¹ Hermann Róbert szíves közlése.

⁸² Az eredetileg német nyelvű levél fordítását közli Görgey István: *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. Budapest, 1916, 151.

⁸³ Lásd Solymosi József: *Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú*. H. n. [Budapest], 2018, 33.

volt a császári-királyi tisztek esetében, bármilyen anyanyelvűek voltak, illetve akár-hány nyelven beszéltek is. Elsődleges nyelvükké többnyire ez vált, miután a mindennapos használat folytán ezen tudták magukat a legjobban kifejezni.

A császári-királyi tisztek nyelvismerete a statisztika tükrében

Végezetül, mintavételen alapuló statisztikai adatfeltárás és elemzés útján megkísérelünk átfogóbb képet is felvázolni a korszak császári-királyi tisztjeinek nyelvismertéről, illetve nyelvtudásuk alakulásáról, különös tekintettel arra, hogy azt mennyiben befolyásolta ezredük nyelvi közege, illetve aktuális állomáshelyük. Mint részben utaltunk is rá, a tisztek vonatkozásában az egyik alakulatból a másikba történő átlépések, illetve áthelyezések lényegesen gyakoribbak voltak, mint a legénység esetében. Így gyakran egyszerre kellett alkalmazkodniuk az adott csapattest sajátjuktól eltérő nemzeti jellegéhez, továbbá kisebb mértékben a gyakran szintén idegen nyelvi és kulturális közeget jelentő aktuális állomáshely támasztotta követelményekhez is. Előfordult például, hogy egy német anyanyelvű tiszt egy magyar huszárezred állományába került, amelyik történetesen a lengyelek lakta Galíciában állomásozott. Ilyen esetben akár több, különböző irányban lezajló nyelvi és kulturális transzfer folyamatának is tanúi lehetünk.

Adatgyűjtésünket a császári-királyi hadsereg vonatkozó forrásait felhasználva végeztük, amelyek döntően az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárában, vagyis a bécsi *Kriegsarchiv*-ban találhatóak. A tisztek nyelvismeretét illetően, néhány elszórtan fellelhető adaton túl, az úgynevezett minősítési jegyzékek (*Conduitelisten*) alapján alkothatunk szisztematikus képet. A hadseregek esetében régóta fontos volt, hogy átfogó ismeretekkel rendelkezzenek az egyes tisztek képességeivel, érde-meivel, alkalmazhatóságával kapcsolatosan. Így 1761-ben porosz mintára a császári-királyi hadseregben is előírták a *Conduitelisten* elnevezésű, magyarul minősítésinek vagy viseletinek is nevezett jegyzékek vezetését. Sajnos ezek a minden egységnél évente összeállított anyagok összefüggően, zárt sorozatban, az alakulatok többségét tekintve csak 1823-tól kezdve maradtak fent a *Kriegsarchiv Personalunterlagen* (személyügyi dokumentumok) nevű fondcsoportjában.⁸⁵ A minősítésekkel kapcsolatos feljegyzéseket, rangfokozat szerint csoportosítva, két sorozatban vezették: a tulajdonképpeni minősítési jegyzékek (*Conduitelisten*) kizárólag a hadapródokról és az úgynevezett főtisztekről, vagyis a századosokig, illetve a lovasság esetében a kapitányokig bezárólag készültek. A magasabb rangú tisztek,

⁸⁴ Ekkor ugyanis még az 1. számú ulánusezredben szolgált, és majd csak 1815 februárjában helyezték az 5. számú huszárezredbe.

⁸⁵ Michael Hochedlinger: „Der schlafende Riese“. Das Österreichische Staatsarchiv, Abteilung Kriegsarchiv. *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, 2005, 181.; Christoph Tepperberg: *Das Kriegsarchiv Wien und seine genealogischen Quellen, mit speziellen Hinweisen für die slowakische genealogische Forschung*. <http://genealogienetz.de/reg/AUT/karchiv.html> (utolsó letöltés ideje: 2011. augusztus 3.).

az úgynevezett törzstisztek, vagyis az őrnagyok, alezredek, ezredek, valamint a tábornokok esetében ugyanakkor úgynevezett *Dienstbeschreibungen*, illetve *Hauptberichte* megnevezésű szolgálati leírásokat és beszámolókat állítottak össze.⁸⁶ Kivételek persze akadnak, például a főszállásmesteri törzs minősítési jegyzékeiben az ott szolgáló törzstisztek is feltüntetésre kerültek.

Jelen kutatásunk szempontjából elsőrendű fontosságúak ezek a jegyzékek, miután a tisztek személyére, képességeire, viselkedésére vonatkozó információkon túl a nyelvtudás is feltüntetésre került bennük. Így az egyes évekből származó minősítési jegyzékek vizsgálata által a tisztikar nyelvismerete, sőt részletesebb kutatások révén adott esetben egy-egy személy nyelvtudásának, szolgálati ideje alatti esetleges változása, az újabb nyelvek elsajátításának folyamata is tetten érhető.

A 4. számú Geramb-huszárezred főtisztjeinek nyelvismerete 1830-ban

Elsőként a Baranyából és a környező vármegyéből hadkiegészített, 1823-tól, Tarnopol (ma: Ternopil, Ukrajna) központtal, Galíciában állomásozó 4. számú huszárezred⁸⁷ 49 főtisztjének a nyelvismeretét vizsgáltuk az 1830. évi minősítési jegyzéket alapul véve.⁸⁸ Ennek feldolgozása alapján az ezred főtisztjeinek nyelvismerete az általuk beszélt nyelvek száma szerint a következőképpen alakult:

A beszélt nyelvek száma	Az ennyi nyelven beszélő főtisztek száma (fő)	Az ezred főtisztikarának egészéhez viszonyított arányuk (%)
1	–	–
2	4	8,16
3	14	28,57
4	21	42,86
5	9	18,37
6	1	2,04

1. számú táblázat

A 4. számú Geramb-huszárezred főtisztjeinek nyelvismerete a beszélt nyelvek száma szerint 1830-ban

⁸⁶ Rainer Egger: Das Wiener Kriegsarchiv und seine genealogischen Quellen. *Scrinium*, 1971. 29–30.

⁸⁷ Az ezredre, illetve a hadkiegészítési területére vonatkozóan lásd Wrede: *Geschichte der...* I. Band. 477.; Uő: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts.* III/1. Band. Wien, 1901, 249–250.

⁸⁸ Lásd az ezred 1830. október 10-én Tarnopolban összeállított minősítési jegyzékét: ÖStA KA Pers CL Kavallerieregimenter (a továbbiakban: Kav) 589 Husarenregiment Nr. 4. (1823–1849). Számozatlan.

Az adatokból látható, hogy mindössze négy olyan személy volt, aki csupán két nyelvet beszélt. Ezek túlnyomórészt fiatal, idegen származású tisztek voltak. Így a szászországi származású, 34 éves báró August von Schauroth főhadnagy, aki németül jól, magyarul pedig közepesen beszélt, a lombardiai Mantovából származó, németül és olaszul tudó, 32 éves Franz Lealy örgróf, főhadnagy, továbbá a Jülich Hercegségből, vagyis az egykori Német-római Birodalom területéről származó, 25 éves, németül jól, magyarul közepesen beszélő báró Carl von Tilzenhofer alhadnagy. Végül az egyetlen magyar, a debreceni születésű, 27 éves Revitzky János alhadnagy, akinek esetében meglepő módon csak magyar és német nyelvismeret került feltüntetésre.

Tizennégyen beszéltek három nyelvet, míg 21 személy, vagyis az ezred főtisztjeinek mintegy a fele négy nyelven tudott. Érdekességként megemlíjtük, hogy közöttük volt az ekkor még főhadnagyi rangban szolgáló, későbbi aradi vértanú, Schweidel József is, aki németül, magyarul, latinul és egy kevésbé lengyelül is beszélt. Végül kilenc fő öt nyelven, egy személy pedig egyenesen hat nyelven tudott valamilyen szinten kommunikálni. A komáromi születésű, akkoriban 45 esztendő Morvay Adalbert első kapitány a minősítése szerint ugyanis német, magyar, latin, szlovák nyelveken jól, franciául és lengyelül pedig valamelyest beszélt.

Tapasztalataink szerint az öt nyelvet ismerők rendszerint három nyelven tudtak jól, kettőn pedig gyengébben, de például a szlavóniai születésű, 44 éves Jacob Welimirovics első kapitány német, magyar, latin, horvát és lengyel nyelven egyaránt jól beszélt. Mindezek alapján az ezredben egy főtisztre átlagosan 3,8 nyelv ismerete jutott.

Sokatmondó az ezredben összesen beszélt nyelvek száma, illetve ezek megoszlása az adott nyelven tudók száma szerint:

A beszélt nyelvek		Az e nyelven beszélő főtisztek száma (fő)	Az ezred főtisztikarának egészéhez viszonyított arányuk (%)
rangsora ⁸⁹	típusa		
1.	Német	49	100
2.	Magyar	48	97,96
3.	Latin	26	53,06
4.	Lengyel	22	44,9
5.	Francia	13	26,53
6.	Szlovák	12	24,49
7.	Olasz	6	12,24
8.	Cseh	3	6,12
9.	Román	3	6,12
10.	Délszláv (illír)	3	6,12
11.	Angol	1	2,04

2. számú táblázat

A 4. számú Geramb-huszárezred főtisztjei által beszélt nyelvek és szám szerinti megoszlásuk 1830-ban

⁸⁹ Az e nyelven beszélők száma szerint.

A fentiekből is kitűnik, hogy az ezred főtisztjei együttesen meglehetősen sok, összesen tizenegy különböző nyelvet beszéltek. Ezek közül németül értelemszerűen mindannyian tudtak. Huszárezred lévén, egy itáliai származású fiatal tiszt kivételével valamennyien beszéltek magyarul is, noha közülük csak 33-an születtek a Magyar Korona országaiban, ráadásul ez utóbbiak közül is többen nemzetiségiek lakta területről származtak. 26 személy tudott latinul, tehát a tisztek több mint fele. 22 fő, vagyis a tiszteknek szintén majdnem a fele beszélt lengyelül, állomáshelyük helyszínének nyelvén. Tizenhárom fő tudott franciául, tizenkettő szlovákul, hat tiszt pedig olaszul. Egyaránt 3–3 fő beszélt csehül, románul és a minősítésekben „illír” megnevezéssel feltüntetett horvát, illetve szerb vagy egyéb délszláv nyelven, végül egy olyan személyt is találunk, aki jártas volt az angol nyelvben.

A 2. számú Schwarzenberg-ulánusezred főtisztjeinek nyelvismerete 1830-ban

Másodikként a császári-királyi hadseregben szolgáló, a magyar huszárokhoz hasonlóan szintén könnyűlovas ulánusok fent említett ezredének vonatkozó adatait vizsgáljuk, ez esetben is az 1830. évi minősítéseket alapul véve.

Ahogy a huszárok a magyar, úgy az ulánusok a lengyel nemzeti csapatnem megtettesítői voltak a Habsburgok felettébb sokszínű haderejében. Legénységüket így alapvetően az akkoriban a Habsburg Monarchiához tartozó Galíciából állították ki. Tisztjeik között ugyanakkor csak elenyésző számban voltak született lengyelek. Az 1821-től Csehországban, 1828-tól Austerlitz (ma: Slavkov u Brna) központtal állomásozó 2. számú ulánusezred⁹⁰ 48 főtisztjének a nyelvismerete a fejenként beszélt nyelvek száma szerint, vizsgálatunk alapján, az alábbi képet mutatja:⁹¹

A beszélt nyelvek száma	Az ennyi nyelven beszélő főtisztjek száma (fő)	Az ezred főtisztikarának egészéhez viszonyított arányuk (%)
1	–	–
2	7	14,58
3	25	52
4	13	27
5	2	4,17
6	1	2,08

3. számú táblázat

A 2. számú Schwarzenberg-ulánusezred főtisztjeinek nyelvismerete 1830-ban a beszélt nyelvek száma szerint

⁹⁰ Az ezredre vonatkozóan lásd Wrede: *Geschichte der...* III/1. Band. 324.

⁹¹ A vonatkozó adatokat az ezred 1830. október 13-án Austerlitzben összeállított minősítési jegyzéke alapján állítottuk össze. Lásd ÖStA KA Pers CL Kav 620 Ulanenregiment Nr. 2 (1823–1849). Számozatlan.

Látható, hogy a 48 tiszt közül 41 fő beszélt három vagy több nyelvet, és csak hét fő volt, aki mindössze két nyelvet tudott. A tisztek közül a legtöbben, egész pontosan 25 fő, vagyis a főtisztikar 52 százaléka három nyelvet beszélt, négy nyelven tizenhárom, míg öt nyelven két fő tudott kommunikálni. Említést érdemel, hogy utóbbi kettő egyaránt magyar volt. Egyikük a 27 éves gici, assa- és ablánckürti Ghyczy Antal főhadnagy, aki német, latin, magyar, szlovák és olasz nyelveken beszélt, sajnos e nyelvek ismeretének foka az esetében nem került feltüntetésre. A másik tiszt a szintén 27 éves, kassai születésű kőrösszegi gróf Csáky Ágoston alhadnagy volt. Ő német, magyar, latin nyelveken jól beszélt és valamennyire franciául, illetve lengyelül is tudott.

Egy tiszt az ulánusoknál is hat nyelven tudott kommunikálni. Ő a macedóniai Ohridban született, de magyar származású Konstantin Balassa másodkapitány volt. Az erőszakmentes lóidomítás meghonosítójaként elhíresült, ekkoriban 43 éves tiszt németül, csehül és „illírül” jól beszélt, valamint egy kevésbé tudott még olaszul, franciául és magyarul.⁹² Azt, hogy az anyanyelvén ez idő tájt csak ilyen szinten tudott kommunikálni, a korábban elmondottakkal magyarázhatjuk. Ha az átlagot tekintjük, a főtiszték ennél a csapattestnél is fejenként több mint három nyelvet beszéltek, ennek mutatója egészen pontosan: 3,25.

A beszélt nyelvek		Az e nyelven tudó főtiszték száma (fő)	Az ezred főtisztikarának egészéhez viszonyított arányuk (%)
rangsora ⁹³	típusa		
1.	Német	48	100
2.	Lengyel	39	81,25
3.	Francia	30	62,5
4.	Cseh	14	29,16
5.	Latin	8	16,67
6.	Magyar	7	14,58
7.	Olasz	5	10,42
8.	Angol	3	6,25
9.	Délszláv (illír)	1	2,08
10.	Szlovák	1	2,08

4. számú táblázat

A 2. számú Schwarzenberg-ulánusezred főtisztjei által beszélt nyelvek és szám szerinti megoszlásuk 1830-ban

⁹² Életére és pályafutására lásd Constantin Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben*. I. Wien, 1865, 130.

⁹³ Az e nyelven beszélők száma szerint.

A fenti táblázatból látható, hogy az ezred főtisztjei összesen tíz különböző nyelven tudtak, amelyek közül a németet természetesen itt is mindenki jól beszélte. A második legismertebb nyelv ugyanakkor a lengyel volt, amelyet 39 fő, vagyis a főtisztek 81,25 százaléka sajtátított el. Harminc fő, a tisztek több mint 60 százaléka beszélt franciául, tizennégyen, vagyis a tisztek közel egyharmada pedig csehül. Előbbiekén kívül latinul nyolc, magyarul hét, olaszul öt, angolul három személy, „illírül” és szlovákul ugyanakkor csak egy-egy tiszt beszélt.

Az ulánusok esetében is megállapítható tehát, hogy az egyértelműen soknemzetiségű és soknyelvű főtisztikarban, noha mindössze hat fő, vagyis 12 százalék volt lengyel származású, mégis a csapatnem nemzeti jellegéből fakadó lengyel nyelvtudás vált meghatározóvá a gyakorlatilag kötelező német mellett. Úgy tűnik viszont, hogy a csehországi állomáshely kevésbé volt meghatározó a nyelvtudás esetében, noha az ezred ekkoriban már kilenc esztendeje állomásozott cseh földön. Ez minden bizonnyal abból fakadt, hogy a német nyelv használata nyilvánvalóan általános volt azokban a helyi körökben (nemesség, polgárság), amelyekkel a tisztikar leginkább érintkezett. Így aligha érezték igazán szükségesnek a cseh nyelv elsajátítását. Az ulánusok kapcsán végül érdemes még megemlíteni, hogy fentiek alapján úgy tűnik, esetükben felettebb jellemző volt a francia nyelv ismerete. Ez kevésbé a lengyelek hagyományosan erős francia orientációjából fakadhatott, miután, mint említettük, a tisztek között kevés volt a született lengyel. Sokkal inkább abból következett, hogy az ulánusok tisztjei között különösen sok arisztokrata, illetve előkelő nemes szolgált, messze több, mint például az előbb vizsgált 4. számú huszárezredben, amelyben inkább a magyarországi kis- és köznemességből származó tisztek domináltak.

A 6. számú Wallmoden-Gimborn-vértesezred főtisztjeinek nyelvtudása 1828-ban

Harmadikként a tartósan, már 1815 óta Magyarországon, 1825-től Debrecen központtal szolgálatot teljesítő 6. számú vértesezred 1828. évi minősítési jegyzékét vizsgáltuk. Ezt a csapattestet cseh, morva és sziléziai területekről egészítették ki, de tipikusan német jellegű volt.⁹⁴ A vonatkozó adatok feldolgozása alapján az ezred 37 főtisztjének nyelvismerete a beszélt nyelvek száma szerint a következőképpen alakult:⁹⁵

⁹⁴ Az ezredre vonatkozóan lásd Wrede: *Geschichte der...* III/1. Band. 159.

⁹⁵ Adatainkat az 1828. október 11-én Debrecenben összeállított minősítési jegyzékből nyertük. ÖStA KA Pers CL Kav 549 Kürassierregiment Nr. 6 (1823–1849). Számozatlan.

A beszélt nyelvek száma	Az ennyi nyelven tudó főtisztek száma (fő)	Az ezred főtisztikárának egészéhez viszonyított arányuk (%)
1	–	–
2	7	18,92
3	15	40,54
4	11	29,73
5	3	8,1
6	1	2,7

5. számú táblázat

A 6. számú Wallmoden-Gimborn-vértesezred főtisztjeinek nyelvismerete 1828-ban a beszélt nyelvek száma szerint

Látható, hogy az itt szolgáló főtisztek közül heten beszéltek két nyelvet, tizenötön, arányaiban a legtöbben, három nyelvet, tizenegy tiszt négy nyelvet, három pedig öt nyelvet sajátított el, végül ebben az ezredben is volt egy fő, aki hat nyelven tudott. Utóbbi, az ekkor mindössze 31 esztendő, bécsi születésű gróf Joseph Philipp Eduard von Stadion első kapitány volt, aki németül, franciául, latinul, olaszul és angolul jól, magyarul pedig középszinten tudott. E széles körű nyelvismeret-hoz minden bizonnyal hozzájárult, hogy a kapitány a neves osztrák diplomata és külügyminiszter gróf Johann Philipp von Stadion egyik fia volt.⁹⁶ Az átlagos nyelvtudás a vértés főtisztek esetében is meghaladta a hármat, a pontos mutató: 3,35.

A beszélt nyelvek		Az e nyelven tudó főtisztek száma (fő)	Az ezred főtisztikárának egészéhez viszonyított arányuk (%)
rangsora ⁹⁷	típusa		
1.	Német	37	100
2.	Magyar	20	54,05
3.	Francia	20	54,05
4.	Latin	16	43,24
5.	Cseh	10	27,03
6.	Olasz	9	24,32
7.	Angol	5	13,51
8.	Szlovák	4	10,81
9.	Román	2	5,4
10.	Délszláv (illír)	1	2,7

6. számú táblázat

A 6. számú Wallmoden-Gimborn-vértesezred főtisztjei által beszélt nyelvek és szám szerinti megoszlásuk 1828-ban

⁹⁶ Lásd *Neue Deutsche Biographie*. 25. Band. Berlin, 2013, 3–4.

⁹⁷ Az e nyelven beszélők száma szerint.

Mint látható, az ezred főtisztjei együttesen tíz különböző nyelven beszéltek. A német nyelv ismerete ezúttal is 100 százalékos volt. A tisztek több mint fele, húsz fő beszélt továbbá magyarul, illetve húsz fő franciául. Emellett latinul tizenhatan, csehül tízen, olaszul kilencen, angolul öten tudtak. Az ezred tisztjei közül négyen szlovákul is beszéltek, míg románul csupán két fő, „illírül” pedig egy személy tudott megszólalni.

A 4. számú Hoch- und Deutschmeister-gyalogezred főtisztjeinek nyelvtudása 1824-ben

Utolsóként a korszak egyik legrégebbi és legtekintélyesebb gyalogsági alakulata, az 1696-ban alapított, 4. számú Hoch- und Deutschmeister-gyalogezred főtisztikárának nyelvi vonatkozásait vizsgáljuk. Az alsó-ausztriai hadkiegészítésű, 1820-tól azonban Itáliában állomásozó ezred⁹⁸ 1824. évi minősítési jegyzékében található adatok feldolgozása alapján az itt szolgáló 25 főtszist nyelvismerete⁹⁹ a személyenként beszélt nyelvek száma szerint a következő volt:¹⁰⁰

A beszélt nyelvek száma	Az ennyi nyelven beszélő főtiszték száma	Az ezred főtisztikárának egészéhez viszonyított arányuk (%) ¹⁰¹
1	8	32
2	7	28
3	7	28
4	2	8
5	0	0
6	1	4

7. számú táblázat

A 4. számú Hoch- und Deutschmeister-gyalogezred főtisztjeinek nyelvismerete 1824-ben a beszélt nyelvek száma szerint

Láthatjuk, hogy a korábbiaktól élesen eltérően a 25 tiszt közül nyolc fő, vagyis közel egyharmaduk csupán egy nyelven beszélt. Egyaránt hét-hét fő, vagyis 28-28 százalék volt a kettő, illetve három nyelvet ismerők száma, és mindössze két személy, alig 8 százalék volt, aki négy nyelven beszélt. Öt nyelven tudót ezúttal nem találunk. Akadt viszont egy hat nyelvet beszélő főtszist. A 44 éves, nagyszombati

⁹⁸ Az ezredre vonatkozóan lásd Wrede: *Geschichte der...* I. Band. 139.

⁹⁹ Az ezredben ténylegesen 32 főtszist szolgált, azonban a nyelvismerettel kapcsolatban csupán 25 esetben áll rendelkezésünkre megfelelő információ.

¹⁰⁰ Adatainkat az 1824. október 28-án Nápolyban összeállított minősítési jegyzékből nyertük. ÖStA KA Pers CL Infanterieregimenter (IR) 66 Infanterieregiment Nr. 4 (1824–1842). Számozatlan.

¹⁰¹ Egészen pontosan a viszonyítási alapot a főtisztikár azon 25 tagja képezi, akiknek nyelvtudása ismert.

(ma: Trnava, Szlovákia) születésű gilgenburgi Gilg János százados ugyanis németül, latinul, olaszul, horvátul, magyarul és valamennyire még franciául is tudott. A százados magas nyelvi műveltségéhez minden bizonnyal jelentősen hozzájárult, hogy Gilg János nagyszombati városi főorvosnak, a nagyszombati egyetem orvosi kara első igazgatójának a fia volt, tehát komoly értelmiségi családból származott.¹⁰²

Az eddig vizsgált alakulatok közül tehát egyértelműen ez a csapattest volt a legkevésbé poliglott. Így az egy főre számított átlagos nyelvismeret mutatója is mindössze csak 2,24 nyelv. Ez valószínű részben annak a következménye, hogy az ezred döntően német etnikumú tisztből állt, akik főként Alsó-Ausztriából, kisebb részben pedig Csehországból vagy a monarchia egyéb tartományaiából származtak, sőt jelentős számban találni köztük az egykori Német-római Birodalom területéről érkezőket is. Úgy tűnik, ezeknek a német anyanyelvű tiszteknek a szintén német nyelvű legénységi állomány miatt kevésbé volt szükségük, illetve igényük arra, hogy a sajátjukon kívül más nyelvet is elsajátítsanak. Ehhez az alacsony szintű nyelvtudáshoz emellett az is hozzájárulhatott, hogy az előkelőbb és műveltebb tiszték szívesebben szolgáltak a lovasságnál, mint a gyalogosoknál.

Az ezred főtisztjei által beszélt egyes nyelvek számát és megoszlását a következő táblázat mutatja.

A beszélt nyelvek		Az e nyelven beszélő főtiszték száma (fő)	Az ezred főtisztikarának egészéhez viszonyított arányuk (%)
rangsora ¹⁰³	típusa		
1.	Német	25	100
2.	Olasz	15	60
3.	Francia	6	24
4.	Latin	4	16
5.	Magyar	3	12
6.	Cseh	3	12
7.	Délszláv (illír)	1	0,4

8. számú táblázat

A 4. számú Hoch- und Deutschmeister- gyalogezred főtisztjei által beszélt nyelvek és szám szerinti megoszlásuk 1824-ben

¹⁰² Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. IV. kötet. Budapest, 1912, 316.; Frank Tibor: Vonzások és választások. Bécs és Budapest orvostudományi kapcsolatai 1769–1945. *Magyar Tudomány*, 2019. 7. sz. 1027.

¹⁰³ Az e nyelven beszélők száma szerint.

A fentiekből kitűnik, hogy ezen alakulat főtisztjei együttesen mindössze hét különböző nyelven beszéltek. Nyelvismeretük tehát e tekintetben is jóval szűkebb körű volt, mint az előzőekben vizsgált ezredekben. Ezúttal is magától értetődő, hogy a csapattest valamennyi főtisztje tudott németül. A második legismertebb nyelv ugyanakkor az olasz volt, amelyet tizenöt fő, vagyis a főtisztek közel kétharmada sajátított el. Franciául hatan, a tisztek mintegy negyede beszélt. Egyaránt három-három fő, vagyis a tisztek több mint tizede tudott magyarul, illetve csehül. Végül egy személy volt, aki „illír” nyelven is beszélt. Az olasz nyelv széles körű ismeretéhez minden bizonnyal hozzájárult az, hogy az ezred tartósan Itáliában állomásozott, ami bizonyos fokú nyelvi kényszert is jelentett. Itt ugyanis lényegesen nagyobb szükség volt a helyi nyelv elsajátítására, mint például Csehországban vagy az olyan magyarországi városok esetében, amelyekben meghatározó volt a német etnikum, mint például Budán, Sopronban vagy Pozsonyban, illetve az észak-magyarországi városok zömében.

Összegzés

A fentiekben közölt, szűrőpróbaszerűen elvégzett vizsgálatok igazolni látszanak előfeltevéseinket. A huszárok és az ulánusok példáján ugyanis egyértelműen látszik, hogy az adott csapattest nemzeti jellege nagymértékben befolyásolta a nyelvtudást. A huszár-, a vértés- és a gyalogezred példája egyaránt bizonyítja továbbá, hogy a tartós állomáshely nyelvi közege is hatással volt a tisztikar nyelvismeretére, jóllehet a csapattest nemzeti jellegénél kisebb mértékben.

Előbbi megállapításainkat az is alátámasztja, hogyha összevetjük a 4. számú huszárezred tisztjeinek említett, 1830-as minősítési jegyzékét az 1826-os, tehát négy évvel korábbi hasonló kimutatásával.¹⁰⁴ Ez alapján ugyanis látható, hogy akadt egy-egy olyan személy, aki a magyart, illetve a lengyelt akkor még nem beszélte, 1830-ra viszont már elsajátította. A nyelvtanulási folyamat jól kirajzolódik akkor is, ha a 2. ulánusezred említett, 1830. évi minősítési jegyzékét a későbbi 1834. évvel vetjük össze.¹⁰⁵ Az ekkor már Magyarországra vezényelt alakulatban ugyanis újabb négy fő sajátította el valamilyen szinten a lengyel nyelvet. Három fő esetében ugyanakkor a lengyeltudás szintje javult. Végül egy tiszt időközben megtanulta a magyar, egy pedig a francia nyelvet. Példaként említhetjük ismét gróf Széchenyi Istvánt is, akinek 1809. évi minősítésében még „csupán” a német, magyar, latin, francia és olasz nyelvek ismerete került feltüntetésre.¹⁰⁶ Az 1824. évi

¹⁰⁴ Lásd az ezred 1826. október 10-én Tarnopolban összeállított minősítési jegyzékét. ÖStA KA Pers CL Kav 589 Husarenregiment Nr. 4. (1823–1849). Számozatlan.

¹⁰⁵ Lásd az alakulat 1834. október 15-én Gyöngyösön összeállított minősítési jegyzékét. ÖStA KA Pers CL Kav 620 Ulanenregiment Nr. 2 (1823–1849). Számozatlan.

¹⁰⁶ Lásd a főszállásmesteri törzs 1809. évi minősítési jegyzékét. ÖStA KA Pers CL Generalquartiermeisterstab (GSt) 10 (1799–1809). Oberoffiziere und Zuzeteilte (1809). Számozatlan.

minősítése viszont már előbbieken túl az angol nyelvet is felsorolja az általa beszélt nyelvek sorában.¹⁰⁷ A gróf az időközben tett angliai utazásai nyomán ugyanis elsajátította az ekkoriban mindinkább meghatározóvá váló angol nyelvet is. Vizsgálatunkból ugyanakkor az is látható, hogy a Habsburg Monarchián kívül használatos nyelvek közül ez időben a franciát beszélték a legtöbben a tisztek közül, ami a francia nyelv korabeli pozícióját, illetve az akkori tisztikar magas társadalmi státuszát tekintve egyáltalán nem meglepő.

A minősítési jegyzékekből nyerhető adatok összességükben egzakt módon is alátámasztják a katonák nyelvtanulása kapcsán korábban leírtakat. Így a hivatalos kimutatások elemzése révén is egyértelműen látható, hogy a tisztek nyelvismeretének szintje a szolgálati idejük során korántsem tekinthető statikusnak, sokkal inkább egy folyamatosan változó, bővülő, esetenként csökkenő készségalmazról beszélhetünk.

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy a Habsburg-tisztikar összességében már a 18–19. század fordulóján meglehetősen poliglott, magas nyelvi kompetenciával bíró személyekből állt, akik többségükben jól tudtak alkalmazkodni a többnyelvű hadsereg által támasztott speciális igényekhez. Ez nyilván szorosan összefügg azzal is, hogy a császári-királyi tisztikar társadalmi hátterét tekintve elsősorban az előkelőbb és műveltebb rétegekből, a nemességből, illetve az arisztokráciából, kisebb mértékben pedig a polgárságból került ki. Ily módon már mintegy otthonról magukkal hozták a többnyelvűséget. Ez a nyelvtudás azonban a katonai szolgálatnak köszönhetően gyakran még tovább bővült. Az esetleges újabb nyelvek elsajátítását pedig természetesen megkönnyítette az eleve meglévő széles körű nyelvismeret. E sajátos haderő sajátos tisztikara tehát a nyelvkérdés szempontjából is különleges volt, aminek vizsgálatát még számos irányban és megannyi szempont szerint lehetne még folytatni. Az mindenesetre már eddigi ismereteink birtokában is egyértelműen megállapítható, hogy a Habsburg-katonatiszti kar és egyúttal a magasabb társadalmi rétegek széles körű nyelvtudása, illetve kiemelkedő nyelvi kompetenciája több korszakon átívelően, egészen 1918-ig fennmaradt, sőt hazánkban még a Horthy-kor dualista Monarchia idején szocializálódott tisztikarában is tovább élt.¹⁰⁸ Így csupán a második világháborút követő időszak jelent éles, e tekintetben is jelentős színvonalcsökkenést magával hozó cezúrát.

¹⁰⁷ Lásd a 4. számú huszárezred 1824. évi minősítési jegyzékét. ÖStA KA Pers CL Kav 589 Husarenregiment Nr. 4. (1823–1849). Számozatlan.

¹⁰⁸ A dualizmus és a két világháború közötti időszak tisztjeinek nyelvismeretére vonatkozóan lásd például Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovasság tábornokok, tábornagyok*. H. n. [Budapest], 2010, 31–32.; Kiss Gábor: *Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben, 1868–1914*. H. n. [Budapest], 2016, 23.; Szakály Sándor: *A magyar katonai elit, 1938–1945*. Budapest, 1987, 131–143.

